

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2022 (Ekim/October)

İbnü'l-Cevzî'nin el-Müdhiş Adlı Eseri Özelinde Vaaz Metinlerinde Âyetten İktibas Estetiği

Aesthetics of Quoting From Verse in Sermon Texts Specific to Ibn al-Jawzi's Work named al-Mudhish

Adnan ARSLAN

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Associate Professor, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences
Department of Arabic Language and Rhetoric
adnan.arslan@bilecik.edu.tr

Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-3989-6612>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 02/08/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 18/10/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2022

Atıf / Citation: Arslan, Adnan. "İbnü'l-Cevzî'nin el-Müdhiş Adlı Eseri Özelinde- Vaaz Metinlerinde Âyetten İktibas Estetiği". 6/2 (Ekim/October, 2022), 733-747.

<https://doi.org/10.31121/tader.1152805>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / Türkiye

Öz

Vaazın ilke ve esaslarını belirleyen klasik kaynaklara bakıldığında müelliflerin iyi bir vaiz olmak için gerekli gördükleri ilk şart Kur'ân'a hâkimiyettir. Onlara göre vaaz kürsüsünde inanç, ibadet ve ahlaka dair konuşma yapacak bir vaiz, konusuyla ilgili birinci kaynak olarak âyetlere yer vermelidir. Bağlama en uygun düşecek âyetler ihmal edilmemeli, hangi konuda hangi âyetin zikredilmesi gerektiğini vaiz göz önünde bulundurmalıdır. Bundan dolayı tedvin edilen en eski vaaz kaynaklarına bakıldığında sıklıkla âyetlere atıfta bulunulduğu görülür. Bu hassasiyet gayet anlaşılır bir tutumdur. Zira vaiz, toplumda yerleştirilmesi yahut perçinleştirilmesi gereken inanç ve değerlere tevcih ederken vicdanda hazır bulunan iman potansiyelinden istifade etmek ister. Bu potansiyeli tahrik edecek en müessir saik Allah kelamı olan âyetlerdir. Vaizin, vaaz metnini hazırlarken konuyla ilgili âyetlere atıfta bulunması hususu belirli bir düzeyde yetkinlik gerektirmektedir. Zira kimi zaman konu çerçevesinde beklenmedik âyetlerle kurulan bağlantılar, hedef kitlenin dikkatini çekmekte ve konuya odaklanmasına vesile olmaktadır. Vaizin çoğu zaman hep aynı konularda aynı âyetlere atıfta bulunması dinleyici kitlede bıkkınlık ve dolayısıyla da tesirsizliğe neden olabilir. Bu yüzden vaaz metni oluşturulmadan önce vaiz çarpıcı, ilgi çekici ve teşvik edici âyet münasebetleri üzerine zihni bir ceht sarf etmelidir. Bu hususta başarılı olduğunu gördüğümüz vaizlerden birisi İbnü'l-Cevzî'dir (ö. 597/1201). Yaşadığı dönemde vaazları coşkuyula dinlenen ve başarısının farkında olan İbnü'l-Cevzî, vaaz tecrübelerini kürsüden kitaba taşımış ve gelecek kuşaklara vaaz hususunda örnekler sunmuştur. Bu çalışmada müellifin söz konusu örnekleri cem ettiği eseri olan *el-Müdhiş*, âyetleri referans verme bakımından incelenmiştir. Müellifin mezkûr konu çerçevesinde başarılı ve eksik görüldüğü tarafları değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kur'ân, İbnü'l-Cevzî, el-Müdhiş, Vaaz, İktibas.

Abstract

When we look at the classical sources that determine the principles and principles of the sermon, the first condition that the authors consider necessary to be a good preacher is the command of the Qur'an. According to them, the preacher who will give a speech on faith, worship and morality on the pulpit should include the verses as the first source about his subject. The verses most appropriate for the context should not be neglected, and the preacher should consider which verse should be mentioned on which subject. Therefore, when we look at the oldest sermon sources, it is seen that the verses are often referred to. This sensitivity is understandable. Because the preacher will want to benefit from the potential of faith present in the conscience while concentrating on the beliefs and values that need to be established or strengthened in the society. The most effective motivation to provoke this potential is the verses that are the word of Allah. It requires a certain level of competence for the preacher to refer to the relevant verses while preparing the sermon. Because sometimes the connections established with unexpected verses within the framework of the subject attract the attention of the target audience and enable them to focus on the subject. The preacher's often referring to the same verses on the same subjects may cause disfavor and therefore ineffectiveness in the audience. Therefore, before the sermon text is created, the preacher should make a mental examination on the relations of the verse that is striking, interesting and stimulating to attention. One of the preachers that we see successful in this regard is Ibn al-Jawzi. Ibn al-Jawzi, whose sermons were listened with enthusiasm and aware of his success during his lifetime, wanted to carry his preaching experiences from the pulpit to the book and to present examples of preaching to future generations. In this study, *al-Mudhish*, the work in which he collected these examples, was examined in terms of giving reference to the verses. The parties where the author was successful and deficient within the framework of the subject of were criticized.

Keywords: Exegesis, Qur'an, Ibn al-Jawzi, al-Mudhish, Sermon, Quoting.

Giriş

Kur'ân'ın üzerinde önemle durduğu hususların en başında, dini öğretilerin tebliğ edilmesi, iman hakikatlerine davet edilmesi ve iyiliğin emredilip (*emr-i bil'l-ma'rûf*) kötülüğün nehyedilmesi (*nehy-i 'ani'l-münker*) gelmektedir. Bu hususta nâzil olan âyetler, sayıca olduk-

ça fazladır.¹ Davet ve tebliğ yapılan çağrılarda kullanılan lafızlar çoğunlukla umum ifade etmektedir. Buna göre her mümin, itikat ve ibadetlerin esasları gibi dinin zaruri ve tartışmasız meselelerini en yakınından başlayarak diğer insanlara tebliğ memurdur. Bu suretle İslam toplumu kendi içinde bir denetleme mekanizması icra etmekte ve yanlış istikamete sürüklenmekten muhafaza olmaktadır. İlmi meselelerle iştiğal etmeye mani olan dünyevi meşguliyetlerin yoğunluğu, bazı mesleklerin sürekli şehir dışı seyahatlere mecbur etmesi ve sosyal çevrenin dini bilgi açıdan yetersiz oluşu gibi pek çok nedenden dolayı her Müslüman, dinini tebliğ edecek ilmi seviyeye ulaşamamaktadır. Bu yüzden çok erken tarihlerden itibaren İslam toplumunda vaizlik müstakil bir saha, vaaz da kendine mahsus bir fıkıh, bir başka deyişle bir disiplin haline gelmiştir. Vaazda nelere dikkat edileceği, vaizin bilmesi gerektiği ilimler ve aranan şartlar gibi kendi içinde sabiteleri olan bir ilim dalının tabii olarak literatürü de oluşmuştur.²

İslam dininde anayasa hükmünde birinci temel kaynak Kur'ân-ı Kerîm'dir. Müslümanların itikat, ibadet ve hukukla ilgili doktrinlerin tespit edilmesinde ilk başvuru olan Kur'ân, söz konusu sahalarda kaleme alınan dini metinlerin girişlerinde kendini belirgin bir şekilde gösterir. Örneğin, kelimelerin konularından olan *riyetullâh* bahsinde ilk önce ilgili âyetlere atıfta bulunulur. Daha sonra hadisler ve müellif yorumları gelir.³ Aynı şey miras gibi hukukla ilgili metinler için de geçerlidir. Fakih, önce konu hakkında nazil olmuş âyetlere yer verecektir. Burada dikkat çekmeye çalıştığımız Kur'ân vurgusu, araştırma konumuzla alakalı olan vaazlar için de geçerlidir. Müslümanların itikat, ibadet, hukuk ve genel ahlak ilkelerinin telkin ve tavsiye edileceği kürsülerde vaizler, seçtiği konu sadedinde önce âyetlere yer verir. Zira Müslüman vicdanında onu imtisale sevk edecek en müessir saik Allah kelimidir.

Vaaz metinlerinde, işlenecek mevzuya temas eden âyetlerden *iktibasta* bulunma hususunda keyfiyet tek ve sabit değildir. Kimi vaizler, ele alacağı konuyla ilişkili tüm âyetleri en başta verir, ardından hadisleri sıralar, sonra da çerçevesini çizdiği mesele hakkında yorumlarını sunar, tecrübelerini aktarır ve kelimeleri kibar türünden hikmetli sözler ve hikâyelerle maksadını anlatır. Her ne kadar yaygın olan üslup bu olsa da vaaz metninde âyetle iktibas yöntemi bununla sınırlı değildir. Vaizin Kur'ân'a hâkimiyeti, konu ile ilgili çok ince işaret ve nükteleri âyetlerden çıkarmasında kendini gösterir. Bu itibarla kimi vaizler, iktibas hususunda çitayı oldukça yükseltir ve vaaz boyunca âyetlerden beklenmedik ilginç istihraçlarda bulunur. İlk bakışta konuyla alakasız gibi görünen âyetlere bambaşka bir perspektiften baktırır ve konunun içine dâhil eder. İlgi çekici bu iktibaslarda vaizin tekellüften ne kadar uzak olduğu, bir başka deyişle konu-âyet ilişkisini kurarken zorlamaya girip girmediği önem arz eder. Diğer taraftan Kur'ân'ın bir şey söylemediği yerde onu konuşturmaya çalışma riski de vardır. Vaiz, konuyla irtibatlı gördüğü âyete atıfta bulunduğunda, cemaatin bu irtibatı hızlıca kavraması ve âyete kolaylıkla intikal etmesi beklenir. Aksi takdirde kafa karışıklığı hâsıl olacaktır. Hülâsa, işbu

1 Bu âyetlerin listesi ve tefsirleri hakkında kapsamlı çalışmalar mevcuttur. İlgili birkaç araştırma için bk. Sündüz Hanedar Oktar, *Kur'an'da Tebliğ Metodu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Muammer Ölmez, *Kur'an-ı Kerim'de Peygamberlere Emredilen Tebliğ Metotları* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

2 Konu hakkındaki literatür için bk. Hasan Cirit, "Vaaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/407.

3 Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin et-Teftâzânî, *Şerhu'l-makâsîd* (Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1998),2/ 182.

âyetle iktibas meselesinde vaizin zihni çabası, hafızası, fitri kabiliyeti ve Kur'ân'a olan vufukiyeti devreye girmekte ve geniş bir performans sahası ortaya çıkmaktadır.

Âyetle iktibasta bulunma hususunda öne çıkan isimlerden birisi İbnü'l-Cevzî'dir. Burada önce iktibasın edebi dil içerisinde yeri tanıtılacak, sonrasında ise İslami ilimlerin her alanında kaynaklık teşkil edebilecek nitelik ve nicelikte eserler bırakan İbnü'l-Cevzî'nin⁴ iktibasları iki açıdan ele alınacaktır. İlkinde müellifin iktibaslarında başarılı bulduğumuz örnekleri bir araya getirilecektir. İkincisinde ise İbnü'l-Cevzî'nin iktibasta bulunurken nispeten daha az titizlik gösterdiği gelişigüzel diyebileceğimiz örneklerine yer verilecektir. Bu çalışma ile vaiz ve vaiz adaylarına âyetle iktibas konusunda İbnü'l-Cevzî'yi bir rol model olarak takdim etme amacı gözetilmiştir. Vaaz kürsüsünde, vaizin tam yeri geldiğinde âyetlerden kısa fakat çarpıcı bir şekilde yaptığı alıntılarının hitabeti mutlaka daha müessir kılacağı düşüncesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

1. Bir Söz Sanatı Olarak İktibas

Bir bedî' ilmi terimi olarak iktibas; nesir yahut şiirde sözün Kur'ân veya hadisten bir şeyler içermesidir.⁵ Tarife bakıldığında asıl itibariyle edebi bir değeri olmayıp alıntıya benzeyen iktibas edebi bir sanat haline getiren husus, bu alıntılama edebi estetiğin korunmasıdır. Söz sahibi cümlelerini terkip ederken öyle bir yere sevk-i kelimeler eder ki tam da bir âyet yahut hadisin tasdikine denk getirir. Kendi iddiasını dini bir metinle buluşturur o metnin kutsallığından kuvvet alacak ve bu suretle ikna gücü elde etmiş olacaktır. Bu itibarla düz yazı ve şiir sahipleri bu sebeple kimi zaman Müslümanlar nezdinde en değerli sözler olan âyet ve hadislerle kendi sözlerine kuvvet vermektedirler. Dolayısıyla burada iktibas sanat haline getiren şey salt bir alıntı değil, bu alıntının bağlama olan sağlam irtibatı ve eski tabirle hüsn-ü tenasübüdür. Günümüzde *metinlerarası ilişki* yahut *metinlerarasılık* olarak kavramlaşmış hüsn-ü iktibasın yazar, metin ve okur merkezli katkıları ile bir metin, kolektif bir çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.⁶ Diğer bir ifadeyle farklı metinlerin bir araya gelişinde gözetilen anlamsal bütünlük ile metnin çağrışım zenginliği artar. İki metin arasındaki bağlantıyı farklı açılardan kurabilme imkânı sunmasıyla hüsn-ü iktibas, okuru yorumlama sürecinde daha fazla aktif hale getirir. Konumuzla alakalı olarak âyetle yapılan iktibaslarda metin, ilahi kelamın desteğini alır ve daha fazla anlam kazanır. Burada söze estetik değer katan iktibasın birkaç örneğine göz atmak faydalı olacaktır.⁷

Arap nesrinin en başarılı görülen yapıtlarından birisi Harîrî'nin (ö. 516/1122) *Makâmât* adlı eseridir. Akıcı üslubuyla modern Arap romanına ilham kaynağı olan bu eserde müellif,

4 İbnü'l-Cevzî'nin eserleri hakkında bk. Yusuf Şevki Yavuz, Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/543.

5 Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423), 7/182.

6 Feyza Bulut, "Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi", *Edebi Eleştiri Dergisi* 2/1 (2018), 10-13.

7 Âyetle iktibas hakkında kapsamlı bilgi için bk. Bayram Demircigil, *Tabiîn Dönemi Alimlerinin Âyet İstîşâd ve İktibasları* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2022); Fatih Temir, *Ebû Mansûr es-Seâlibî ve el-İktibâs Mine'l-Kur'ân'î'l-Kerîm Adlı Eseri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), Bayram Demircigil, "Sahâbenin Âyet İktibaslarının Bağlam Yönünden İncelenmesi", *Diyanet İlmi Dergi* 58/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 2022), 507-543; Bayram Demircigil, "Hz. Peygamber'in Bazı Âyet İktibasları ve Bunların Bağlamla İlişkisi", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 517-540; İbrahim Kara, "Arap Belâgatında İktibas Sanatı", *Artuklu Akademi* 8/1 (2021), 77-98; İsmail Durmuş, "İktibas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52.

Ebû Zeyd es-Serûcî adlı hayali bir kahramanın başından geçenleri hayali bir râvinin dilinden tahkiye eder. Eserdeki söz sanatlarının yoğunluğu *Makâmât*'a şiiresel bir nitelik kazandırmıştır. Eserde yer alan aşağıdaki cümle iktibasın nasıl bir sanata dönüştüğünü gösterir:

أنا أَنبئُكُمْ بتأويلِهِ. وَأَمَيِّرُ صَحِيحَ الْقَوْلِ مِنْ عَلَيْهِ

“Ben size onun yorumunu anlatayım, sözün eğrisi ile doğrusunu birbirinden ayırayım.”⁸

Bu ifadede konuşmacı, muhataplarına olan bitenin hakikatini izah edip gerçeği ortaya çıkaracağından bahseder. İlk ifade söz sahibine ait değildir. Yusuf suresinde Hz. Yusuf'un rüyaları doğru ve isabetli bir şekilde tabir ettiğine değinen bir âyetten iktibasta bulunur. Bununla kendisinin Hz. Yusuf misali bir ilme sahip olduğuna imada bulunur. Ancak bu alıntı cümlede doğal bir akış içerisindedir. İlk cümle ile ikinci cümlelerin son kelimeleri seci içerisindedir. Herhangi bir uyumsuzluk söz konusu değildir.

2. İbnü'l-Cevzî'de İktibas

Tabakat kaynaklarının aktardığına göre İbnü'l-Cevzî, ilmi telifatlarda bulunmasının yanı sıra güçlü ve etkili konuşmalarda bulunan hatta eserleriyle vaazın usul ve esaslarını ortaya koyan mahir bir vaizdir.⁹ Onun vaazlarını etkili kılan etkenler çok yönlüdür.¹⁰ Fakat gördüğümüz kadarıyla İbnü'l-Cevzî'nin vaaz ve hutbelerinde kendini belirgin bir surette gösteren husus, Onun âyetlere vakıf olması ve konuşma dilinin içerisine âyet ve âyet ibarelerini bağlama kopukluk vermeyecek dikkat ve incelikte iktibas etmesidir. Burada bunun örneklerine değinilecektir. İbnü'l-Cevzî'nin vaazlarını derlediği eserleri içerisinde¹¹ en nitelikli örneklerini sunduğunu gördüğümüz eseri *el-Müdhîş*, esas alınacaktır.

2.1. Kurgusu Sağlam İktibaslar

İbnü'l-Cevzî, hırs ve kanaat dersi verdiği bir fasılda, rızık konusunda insanın endişe etmemesi gerektiği ve kanaat ile malı talep eden kişinin rızıkının selametle ayağına geldiğinden bahseder. Allah'ın takdir ettiği rızıkı, hırsın daha da artırmayacağını anlatmak ister. Burada gerçekten de ilginç bir istihraçta bulunur. Hz. Musa, Tur Dağında Allah'ı görmek için أرني “bana kendini göster”¹² diyerek niyazda bulunur. Hâlbuki bu, herhangi bir talepte bulunmayan dağa nasip olmuştur. İbnü'l-Cevzî mahud olaya şaşkınlıkla işaret ederek şöyle der: وَاَعْجَبَا وَاعْجَبَا يَطْلُبُ مُوسَى التَّجْلِي فَيَمْنَعُ وَيَرْزُقُ الْجَبَلُ *Şu tuhaflığa bakın ki Musa (as) tecelli talep etmiş fakat bu tecelli Ona değil de dağa nasip olmuştur.*¹³ İbnü'l-Cevzî burada âyetin sadece bir kelimesiyle iktibasta bulunmuştur. Müellifin burada yapmış olduğu bir tefsir sayılmaz. Zira âyetin tefsiri olarak böyle bir şeyi söylemek mümkün değildir. Fakat İbnü'l-Cevzî, burada bir tefsirde bulunma çabasında değildir. Yapmak istediği, vaazını etkili kılmak ve dikkatleri çekmek için bir

8 Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Harîrî, *el-Makâmât* (Beyrut: Matbaatu'l-Maârif, 1873), 239.

9 Bu esaslardan bir kaç hakkında bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Kussâs ve'l-muzekkîrîn* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983), 179-183.

10 İbnü'l-Cevzî'nin vaizliği hakkında ayrıntı için bk. Musab Dalğa, *Ebü'l-Ferec Abdurrahman B. Ali İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201) ve "Menâkıbu Emiri'l-Mü'minin Ömer B. Hattâb" Adlı Eseri* (Urfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 9-11.

11 Musab Dalğa, İbnü'l-Cevzî'nin vaaz ve irşada dair kaleme aldığı otuz esere isimleriyle işaret etmiştir. Musab Dalğa, *Ebü'l-Ferec Abdurrahman B. Ali İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201) ve "Menâkıbu Emiri'l-Mü'minin Ömer B. Hattâb" Adlı Eseri*, 25-26.

12 el-A'râf 7/143.

13 Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîş* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 168.

nükte aktarmaktır. Âyetin ibaresine atıfta bulunarak hırs ve kanaati âyet ile teyit etmek ister. İki metin arasında kurmuş olduğu bu ince irtibatla, haddizatında birbiriyle *delil/medlûl* ilişkisi olmayan iki ayrı mesele, birbirini destekler bir hüviyet kazanmıştır.

Tasavvufi kavramları eserlerinde sıklıkla kullanan İbnü'l-Cevzî'nin, muhabbetullâh söz konusu olduğunda tabiri caiz ise dilinden düşürmediği bir kavram *vasl*dir. Allah'a kavuşmak, O'nun tecellisini hissetmek anlamındaki *vasl*, kulun maddi perdelerden sıyrılarak kalbinde Rabbinin esma ve sıfatını seyretmeye koyulmasıdır.¹⁴ Bunlar ilimden ziyade *müşâhede* ve *mükâşefe*¹⁵ ile zevk edilecek oldukça soyut kavramlardır. İbnü'l-Cevzî *vasl* konusunda bir temsil getirir: *مجلسنا بحر والفكر غواص يستخرج الدر ومراكب القلوب تسير إلى بلد الوصل وأنت تقف على الساحل* “Bizim bu meclisimiz bir ummandır. Fikrimiz ise bir dalgıç; inciler çıkarır bu denizden. Kalplerin binitleri ise *vasl*ın sahiline götürür. Sen de sahilde öyle durursun.”¹⁶ Bundan sonra bu temsilin güzelliğini bir âyetle tezyin etmek ister ve şu iktibasta bulunur: *وترى أفلك مواخر فيه* “Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün”¹⁷ İbnü'l-Cevzî'ye göre hakikat denizinin derinliklerinde var olan incileri toplama işi akla aittir. Bu denizi yarıp karşıya ulaştıracak yani Allah'a vuslata götürecektir olan binit ise akıl değil, kalptir. Madde ve âlem-i şehadetin sahilinde duran insan, kalp ehlinin bu denizi yara yara selamete karşıya geçtiğini görür. Bu son cümleyi İbnü'l-Cevzî âyetin ibaresiyle teyit etmiştir. Bu iktibas, edebi üslubun yanı sıra bir bakıma işari bir yorumdur da denilebilir.

Dünyada imtihan gereği hak ile batıl birbirine karışmış bir halde iken kıyametin kopmasıyla birlikte neyin doğru neyin yanlış olduğu gün gibi aşikâr olacaktır. İbnü'l-Cevzî bir fasıl-da bunu ders vermek ister ve şöyle der: *والكون كله قد قام على صيحة إما أن يقال سعد فلان أو شقي فلان* “Varlık âleminin tamamen bir sayha ile kıyameti kopar. O gün insanlara ya saîd ya da şakî denilir. O gün benim zikrimden yüz çevirenlerin gözündeki perde açılır.”¹⁸

Bu cümlede yer alan *الذين كانت أعينهم في غطاء عن ذكرى* ibaresi Kehf sûresinde geçmektedir. Müellif bu cümleyi bir bütün halinde kendi cümlesi ile birleştirmiştir. Burada dikkat çeken husus, İbnü'l-Cevzî'nin âyetin ifadesini kendi kelimesine muzafun ileyh (tamlayan) yapmasıdır. Yani bir isim tamlaması getirmiş, bu tamlamanın muzaf (tamlanan) olan kısmını kendisi söylemiş, kalanını ise âyetle tamamlamıştır. Burada ifadenin akışını bozan hiçbir alıntı hissi uyanmamaktadır.

İbnü'l-Cevzî kimi zaman bir olayı hikâye edasıyla anlatırken âyetin kelimelerine yer verir. Bunun örneklerine sıklıkla rastlanır. İbrahim b. Edhem'in (ö. 161/778 [?]) tahtını terketmesine sebep olan hadiseyi anlatırken bunu açıkça görürüz: *ركب ان أدهم يوما للصيد وقد نصب له فخ {يهديهم ربهم} حوله حب {يحبهم} فصيد قبل أن يصيد سمع هاتفا يقول ما لهذا خلقت ولا بهذا أمرت* “İbn Edhem birgün avlanmak niyetiyle atına binip yola çıktı. Hâlbuki ona *يهديهم ربهم* “Onun rabbi Ona hi-

14 Kavram hakkında detay için bk. Semih Ceyhan, “Vüsûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/143-145.

15 Bu iki kavramla tasavvuf ehli Allah'ın, delile ihtiyaç duyulmadan şüphesiz bir surette kalple görülmesi hakikatini ifade etmektedir. Ebü'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâle*, thk. Abdülhalîm Mahmûd (Kahire: Dâru's-Şa'b, 1409/1989), 159.

16 İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîs*, 169.

17 en-Nahl 16/14.

18 İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîs*, 185.

dayet verir” tuzağı kurulmuştu. Etrafında da يُحِبُّهُمْ “Allah onları sever” vardı. Avlamadan önce kendi avlanmış oldu. Gaybtan gelen bir ses ona şöyle dedi: Sen ne bunun için yaratıldın ne de şunun için emredildin.”¹⁹

Görüldüğü gibi İbrahim b. Edhem’in başından geçenleri tahkiye ederken olayın en kritik sahnelerinde âyetlerle iktibasta bulunmaktadır. Böyle bir tahkiye tarzı ile müellif, anlatımına tesir katmakta ve dinleyicinin ilgisini çekmektedir.

İbnü'l-Cevzî kimi zaman da Kur’ân kıssalarını vaaza taşır. Örneğin; Bakara sûresinde zikredilen *Tâlût kıssasına* atıfta bulunur. Bu kıssada Câlût ordularıyla savaşmak üzere yolan çıkan Tâlût, üzerinden geçilecek nehirden askerlerinin bir avuçtan fazla su içmemelerini ister. Bu bir imtihandır. Çoğunluğu sudan kana kana içerler ve imtihanı kaybederler. İçtikleri bu su, onların savaşma güçlerini yitirmelerine sebep olur.²⁰ İbnü'l-Cevzî dünya hayatını, bu kıssada geçen nehre benzetir. Dünyanın faziletleri ise ordusuna bu sudan içmeyin diye seslenen Tâlût’a benzer. Faziletler der ki: *فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي* “Kim ondan içerse benden değildir.”²¹ Burada İbnü'l-Cevzî’nin iktibasından bizim anladığımız şey şudur: Dünya hayatı için uhrevi vazifeler ihmal edilmemelidir. Fakat dünya hayatı tekdüze değildir. Kimi zaman yoksulluk gibi bir zaruret hâsıl olduğunda kişinin dünyevi şeyleri tercih etmesi bir zorunluluk olur. Bu takdirde *إِلَّا مَنْ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ* “Ancak eliyle bir avuç alan başka” ifadesinin tasrih ettiği gibi zaruret miktarında ruhsatla amel edilebilir. Fakat çoğu insan, ruhsatla amel etme haddini aşmakta ve ehli gaflet olup kana kana dünya nehrinden içmektedirler.²²

İbnü'l-Cevzî’nin iktibas hüneri, birbiri ile ilk bakışta alakasız görünüm âyetleri belirli bağlam doğrultusunda cem etmesinde kendini göstermektedir. Eserin fasıllarından birinde, günahların adım adım insanın kalbinden imanını çıkarabildiğini anlatmak ister. Mümin günah işler fakat bunda ısrar etmez. Aldırış etmeden işlenen günahlar, kalbi vahim bir akıbeta sürükler. Günah yolunun duraklarından bahsettiği bu fasılda şöyle der: *الكلف يداوي قبل أن يصير بهقا والبهق يلاطف قبل أن يعود برصا أما سمعت في بداية الزلل {إذا مسهم طائف} وفي وسطه {كلا بل ران على قلوبهم} والبهق يلاطف قبل أن يعود برصا أما سمعت في بداية الزلل {إذا مسهم طائف} وفي وسطه {كلا بل ران على قلوبهم}* Yüzdeki çil lekesi, alaca hastalığına dönüşmeden önce tedavi edilir. Alaca da cüzzama inkılap etmeden tedavi görmelidir. Sen duymadın mı ki hatanın başına; “Onlara şeytandan bir ayartma geldiğinde”²³, ortasına; “Hayır hayır, öyle değil. Aksine onların kazandığı günahlar kalplerinin üzerine pas olmuştur”²⁴, sonuna ise “Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?”²⁵ âyetleri işaret eder.

Bir vaiz olarak İbnü'l-Cevzî’nin amacı, müminlerin günahlarını küçük görmemeleri, hatada ısrar etmemeleri ve istiğfarı geciktirmemeleri hususunda uyarıda bulunmaktır. Buna uygun gördüğü temsil ise tedavi görmezse adım adım ilerleyen sinsi cilt hastalıklarıdır. Burada bir silsile vardır: Çil, alaca ve cüzzam. İlk başta ciltte sadece hoş olmayan bir çil lekesi ile başlayan deri hastalığı zamanla durduğu yerde kalmaz, cüzzama kadar ilerler. Bu temsili, ku-

19 İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîş*, 199.

20 Ali Osman Kurt, “Tâlût”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/ 552.

21 el-Bakara 2/249.

22 İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîş*, 175.

23 el-A’râf 7/201.

24 el-Mutafifin 83/14.

25 Muhammed 47/24.

lun günahları karşısındaki tavrında kullanmak ister. Lakayt kalınan günahların manevi bünyedeki tehlikeli ilerleyişinin adımlarına işaret eden âyetlerle getirdiği temsili teyit eder. İlk âyette şeytan sadece vesvese verir. Şeytanın bu ayartma girişiminde uyanık olup istiaze etmeyen kişinin kalbinde bir süre sonra paslanmalar başlar. Buradan bizim anladığımız şudur: Maddenin kimyasal özelliklerini kaybetmesine neden olan oksitlenme gibi günahlar da kalbin *marifetullah* ve *muhabbetullah* gibi ulvi hasiyetlerini günbegün kaybettirir. Bu ikinci aşamadır. Üçüncüsü merhalede ise kalp artık manevi işlevlerini tamamen yerine getiremez bir hale döner. Bu aşamada kalp iman ve ubudiyetten zevk almayan bir mezbeleye dönüşür. Böyle bir kalbin durumu ise cüzzam hastalığına yakalanan kişinin gördüğü muameleye maruz kalır. Cizzamlı kişinin tedavisi için yanına yaklaşılmaz, karantinaya alınır. En azından başkası zarar görmesin diye üstüne kilit vurulur ve kendi haline bırakılır. *Marifet* ve *muhabbet* istidadını kaybetmiş kişinin kalbi de cüzzamlı kişi gibi *kilitletir*, mühürlenir. İbnü'l-Cevzî'nin kurgusundaki hastalık aşamalarına tamamen örtüşen bu âyetlerle mesele somutlaştırılmış ve zihinde belirgin bir hüviyet kazanmıştır.

İbnü'l-Cevzî'nin vaazlarını cazip kılan etkenlerden biri de muhtemelen onun konu ve âyetler arasında kimi zaman gülümsetecek alakalar kurmasıdır. Örneğin bir fasılda nefsi terbiye etmeye çalışırken aşırıya gitmemeye dair bir hatırlatmada bulunur. Tüm eser boyunca lezzetlerin terkine dair yoğun telkinde bulunan İbnü'l-Cevzî, anlaşılan bu hususta bir denge gözetmek gerekliliği hissetmiştir. Şöyle ki Nisâ süresine Allah, eşler arasında sevgi bakımından adaletin sağlanmasının çok zor olacağını bildirir. İnsan sevgi duygusunu tam olarak kontrol edemez ve ister istemez eşlerden birine daha fazla meyleder. Bu meyil, diğerlerini tamamen ihmal ettirecek düzeyde olmamalıdır. Allah, *فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ* “*Tamamen de birine kalbinizi kaptırmayınız*”²⁶ emir buyurarak eşlerden birine tüm meyli ile kapılmaktan sakındırır. Buna benzer bir şekilde, zevk ve lezzete müptela olan nefsi, dünya lezzetlerinden tamamen mahrum bırakmak doğru olmaz. Buna güç yetirmek de zaten çoğu kimse için mümkün değildir fakat âyette buyrulduğu gibi tamamen dünyaya meyletmek de olmaz.²⁷ İbnü'l-Cevzî'nin mevzudan Nisâ suresindeki âyete intikali, açıkçası hem isabetli hem de pek latif olmuştur.

Bir fasılda İbnü'l-Cevzî rızık kanaat ile talep etmenin ve hırs ile rızıkın peşinde koşmanın anlamsızlığına değinmek ister. Burada bağlama uygun iktibasta bulunduğu âyetin konu ile alakası açıkça görülmez. Burada bir miktar teemmülde bulunmak gerekir: *هل العيش إلا كأس* “Hayat dediğin içine keder bulaşmış bir kâse değil mi? Bunun dibinde ki de ölümden başka nedir?”²⁸ Bu ifadelerle İbnü'l-Cevzî hayatı bir kadeh içeceğe benzetir. Bu içeceğin içine keder karışmıştır. Dibindeki tortu da ölümlerle son bulmaktadır. Bir içecek farz edelim ki içinde hoşlanılmayan bir şey karışmış ve sonu da ölüm acısıyla maluldür. Böyle bir hayatta elde edilecek rızık ne kadar tat verebilir ki? O halde rızık peşinde koşan insan dünya hayatındaki rızık peşinde koşmaktan başka bir çare araması elzemdir. O da Al-

26 en-Nisâ 4/129.

27 İbnü'l-Cevzî, *el-Müdbiç*, 310.

28 İbnü'l-Cevzî, *el-Müdbiç*, 221.

lah'ın indindeki rızıktır. Bunu teyit etmek için şu âyetle iktibasta bulunur: فابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ
“Allah'ın yanındaki rızka talip olun.”²⁹

Diğer bir fasılda müellif, dünya hayatının aldatıcı olduğundan bahseder. Dünya hayatı fani, kısa ve asıl itibariyle elemelerle doludur. Fakat dünya hayatı öyle bir sihir yapmıştır ki insanlara kendini baki ve lezzetlerle çevrili zannettirir. Bunu ifade etmek için şöyle der: إِحْذَرُوا
منها فإنها أَسْحَرُ مِنْ هَارُوتَ وَمَارُوتَ “Sakın dünyadan ki o, Hârut ve Mârut’tan daha çok büyüleyici-
dir.” Bundan sonra dünya hayatının asıl itibarıyla ele geçemediğinden, geçse bile su gibi akıp
gittiğinden bahseder: لَيْسَ لِلْمَاءِ فِي قَبِيضَةٍ مِمَّسِكٍ ثَبُوتٌ “Avucunu kapayıp eliyle tutmak isteyen kişi-
nin elinde su duramaz”. Akabinde İbnü'l-Cevzî, bağlamla alakalı olacağını düşündüğü şu
âyetle iktibas eder: وَإِنْ أُوْهِنَ الْبُيُوتُ لِبَيْتِ الْعَنْكَبُوتِ “Evlerin en zayıfı örümceğin evidir.”³⁰ Bu âye-
tin bağlam ile irtibatı kolay anlaşılır değildir. Fakat şöyle bir anlama yormak mümkündür ki
örümcek, avını avlamak için ağını epey bir zahmetle örer. Uygun bir yer bulur, gayet munta-
zam bir şekil vermek için didinir. Bir rızık elde etmek için ciddi bir çabayla ağını örer fakat
bu ağ, küçük bir çalı yahut kuş gibi bir sineğin kanadıyla darmadağın olur. Dünyadan bir rızık
elde etmek için çabalayan kişinin yaptıkları da örümceğin yaptığına benzer. Bir ömür boyu
hayat mücadelesi vererek mal mülk yakalamak için ağını ören insanoğlunun tüm çabaları,
basit bir sebeple gelen ecelin müdahalesiyle yerle bir olur. O halde insanın dünyevi çabası ile
örümceğin gayreti birbiri ile sonuç itibarıyla benzerlik arz eder. Fakat dediğimiz gibi bu irti-
batın anlaşılması zihni çaba gerektiren bir inceliktedir.

Diğer bir fasılda ise İbnü'l-Cevzî, dünyada ebedi kalmak isteyen insanın umutları ile
ecelini *intak* sanatıyla dile getirir.³¹ Bir tür istiare olan bu sanat ile insanın geleceğe dair umut-
ları اَبْلَغُهُ مَأْمَنَةً “Onu güvende olacağı yere ulaştır”³² der. Tevbe suresi altıncı âyetteki bu ibare-
de Allah, Hz. Peygambere sığınma talep eden müşriklere yönelik bir müsamahadan bahseder.
İnsanın umutları da ecele karşı böyle der. Hâlbuki ecel ise acımasızdır ki insanın hayal ve
umutlarının tam aksine فَضْرِبِ الرِّقَابَ “Vurun boynunu”³³ der.³⁴ Ecel geldiği vakit insanın ha-
yallerini hiçe sayar ve bir şeyler daha yapmasına müsaade etmeden dünyadan alır götürür.
Görüldüğü gibi buradaki iktibas da gayet yerinde ve ilgi çekici olmuştur.

Nisâ suresi beşinci âyette Allah, malın korunması lüzumundan hareketle, akli henüz
kemale ermemiş, iktisadi tedbirden aciz kimselere malların teslim edilmemesini tavsiye buyu-
rur. يَا مَعْشَرَ الْأَصْحَاءِ اغْتَنِمُوا نِعْمَتِي السَّلَامَةَ وَالْإِمْهَالَ “Mallarınızı akli ermezler vermeyin.”³⁵ İbnü'l-Cevzî bu tavsiyeyi
vaaz kürsüsüne uygun düşecek bir şekle dönüştürür. يا معاشر الأصحاء اغتنموا نعمتي السلامة والإمهال
“Ey sağlığı yerinde olanlar. Sıhhat ve vakit nimetlerini ganimet bilin. Hülya ve hayallerinizin aldatmasın-
dan sakının. Ömür sermayenizi saçıp savurmaya nefsinizi alıştırdınız. Bari kalan kısmını en

29 el-Ankebût 29/17.

30 el-Ankebût 29/41.

31 İntak, konuşma kabiliyetine sahip olmayan varlıklara insan gibi söz söyletme anlamında bir edebî sanattır. İsmail Durmuş,
“Teşhis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/565-566.

32 et-Tevbe 9/6.

33 Muhammed 47/4.

34 İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîş*, 313

35 en-Nisâ 4/5.

azından fırsat bilin.”³⁶ İbnü'l-Cevzî bu ifadelerinden sonra yukarıdaki âyetle iktibasta bulunur. Buna göre eldeki sermayeyi ömre, onun değerini bilmeyen kıt akıllı sefih yahut çocuk tabiatlı kimseleri de nefse benzetir. Nefis şimdiye kadar ömür ganimetini israf edip savurmuştur. İbnü'l-Cevzî der ki bari ömrünüzün kalan kısmında *وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ* “Mallarınızı akli ermez-lere vermeyin.”³⁷

İbnü'l-Cevzî diğer bir fasılda akıl-hevâ çatışmasından bahseder. İnsanın akli tövbe etmek istese de hevâ ve hevesi buna engel olur. Bundan dolayı ömür boyu aralarında bir çatışma yaşanır. Burada nefsi bir düşman olarak tanıtan müellif, bu düşmanla çatışmaya gerek duymadan onu kaçırmanın yolunu söyler. O da kuvvetli bir azim sahibi olmaktır. *el-Müdhîş*, baştan sonra hep bu iradeye vurgu yapan bir vaaz kitabıdır. Eserde insanın herhangi bir ibadeti yapmak için ciddi ve kararlı olması gerektiğine dair tavsiyeler sıklıkla yer alır. Burada da İbnü'l-Cevzî şöyle der: *تتوي قيام الليل فتنام وتحضر المجلس فلا تبكي ثم تقول ما السبب (teheccüde) niyet edip uyuyorsun. İlim meclisine gelip hiç ağlamadan kalkıp gidiyorsun. Sonra da diyorsun ki sebep ne?*³⁸ İbnü'l-Cevzî, bu soruları sorduktan sonra cevabını yine bir âyetten iktibasta bulunarak verir: *قل هو من عند أنفسكم* “De ki o sizin kendi nefsinizden.”³⁹ Buna göre insanın ciddi bir kararlılıkla tövbe edememesi yahut ibadete muvaffak olamaması yine onun nefsinin isteksizliğinden kaynaklanmaktadır. Eğer gerçekten bir halden kurtulmak isteseydi Allah onu buna muvaffak kılardı.

Bir fasılda İbnü'l-Cevzî, ihlas ve riya arasında bir karşılaştırma yapar. Burada da iktibas açısından hakikaten göz dolduran bir performans sergiler: *شَجَرَةُ الْإِخْلَاصِ أَصْلُهَا ثَابِتٌ لَا يَضُرُّهَا زَعَزَعٌ وَأَمَّا شَجَرَةُ الرِّيَاءِ فَاجْتَنَّتْ عِنْدَ نَسْمَةِ رِيَاءِ أَصْلُهَا ثَابِتٌ* ve *شَجَرَةُ الرِّيَاءِ فَاجْتَنَّتْ* ifadeleri İbrahim suresinden iktibas edilmiştir. Âyetlerin bağlamına göre güzel söz ve çirkin söz karşılaştırılmıştır. İbnü'l-Cevzî ise kendi metnine âyetleri dâhil ederek şöyle bir manaya işaret eder: İhlaslı amel ne takdir ne tenkit, hiçbir şeyden etkilenmeden sebatla devam eder. Köklü, sabit bir ağaç gibidir. Gösteriş olsun diye yapılan ameller ise bilakis kalıcı değildir. Hafif bir tenkit karşısında yaptığı amel ya da iyiliği bir çırpıda terk eden kişinin iyilik ağacı köksüzdür, görüntüden ibarettir.

2.2. Kurgusu Zayıf İktibaslar

İbnü'l-Cevzî'nin iktibastaki hünerini gösterdiği örneklerin yanında az da olsa âyetleri kendi bağlamından kopararak vaazına derç ettiği görülür. Aşağıdaki iktibas bunun en belirgin bir örneğini teşkil etmektedir.

Müellif bir fasılda tövbeyi geciktiren kişileri hedef almaktadır. Onlara hitaben şöyle der: *يا مؤخرا توبته بمطل التسوييف لأي يوم أجلت* “Ey tövbesini elbet bir gün diye diye geciktiren kişi. Hangi güne geciktirildi?”⁴¹

36 İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîş*, 342.

37 en-Nisâ 4/5.

38 İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîş*, 354.

39 Âli İmrân 3/165.

40 İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîş*, 398.

41 İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîş*, 207.

Burada İbnü'l-Cevzî *لَا يَوْمَ أُجِّلَتْ* ifadesini, Mürselât sûresinin on ikinci âyetinden iktibas etmiştir. O surede kıyamet gününün dehşetinden bahsedilmiş ve Allah'ın azap ve mükâfatı ahirete ertelendiğinden haber verilmiştir. Bu sûredeki tecil/erteleme fiilinin sahibi Allah'tır. Hâlbuki İbnü'l-Cevzî'nin bağlamında erteleme, tövbeyi geciktiren gafil kişilere aittir. Her ne kadar bu iktibas anlamca irtibatlı görülse de bağlam açısından uygun düşmemiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin âyetin bağlamını çok düşünmeden alalecele iktibasta bulunmasının örneklerinden birisi de istiğfarda acele etmeye dair bir fasılda yer almaktadır: *وقوع الذنب على* “Kalbe günahın girmesi yağın elbiseye düşmesi gibidir. Eğer acele edersen yayılmaz. Yoksa o yağ lekesi elbisene yayılır”⁴² Müellifin günah ve istiğfar ile elbisedeki yağ lekesi ve yıkama arasında kurduğu benzerlik oldukça akılda kalıcıdır. Fakat bundan sonra iktibasta bulunduğu *وَإِنْ مِنْكُمْ لَمَنْ لِيُطِنَنَّ* “Sizden bazıları da ağırdan alır”⁴³ âyet ifadesi, münafıkların cihat için sefere çıkarken ağırdan alması ve isteksiz davranmasından bahsetmektedir. Hemen istiğfarda bulunmanın lüzumu ile cihada heyecan ve şevkle katılmak arasında irtibat varsa da böyle bir anlam ilişkisi kurmanın -kolayca anlaşılır olması beklenen vaaz diline- uygun düşmediği söylenebilir.

Kimi zaman İbnü'l-Cevzî'yi iktibasta bulunurken edebi kaygıları gözettiğini görürüz. Bu makamlarda bir vaizden ziyade edebiyatçı gibi davranır. Edebiyatın gereği olan mübalağalı anlatımlar bu iktibaslarda kendini gösterir.

Örneğin bir fasılda Allah'tan korkan huşu ehlinin hallerini tasvir eder. Bunların gözyaşları, gündüz vakitlerinde ihlası gözetmek için kendini tutar. Gece olup yalnız başlarına kaldıklarında ise göz pınarlarını tutan tıpa açılır ve yaşlar, vadileri sulayan hatta sele dönüşen sağanak yağmura döner. İbnü'l-Cevzî burada *فَسَأَلَتْ أَوْدِيَةً بِقَدْرِهَا* “Vadiler, kendi miktarlarınınca sel olup aktılar”⁴⁴ ifadesiyle alıntı yapar.⁴⁵ Gözyaşlarının sel olup akması tabiri günlük hayatta da sıklıkla kullanılan oldukça abartılı bir edebi üslubu yansıtmaktadır. Böyle bir mübalağa için İbnü'l-Cevzî, âyeti bağlamından koparmakta bir beis görmemiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin mübalağalı anlatımda âyetle iktibasta bulunduğu dair diğer bir örnek ise yine gözyaşlarıyla alakalıdır. Burada epey yoğun bir şekilde teşbihlere başvurur. Söz, vazdan ziyade edebi bir metne dönüşür: *إِذَا خَرَجَتْ الْقُلُوبُ بِالنَّوْبَةِ مِنْ حَبْسِ الْهَوَىٰ إِلَىٰ بِيْدَاءِ الْإِنَابَةِ جَرَتْ خُبُولٌ* “Kalpler tövbe ederek hevânın zindanlarından niyazın sahralarına çıkınca, aşk meydanlarında gözyaşı atları *المرسلات عرفا* “Andolsun birbirini ardınca gönderilenlere”⁴⁶ misali koşarlar.” İbnü'l-Cevzî bu cümlelerle oldukça belirgin bir şekilde söz sanatları kullanarak, samimi bir tövbenin beraberinde gelen coşkunuğa işaret eder. Gözyaşları –bir önceki örnekte olduğu gibi- bu kez iyilik için art arda gelen elçilere yani meleklerle benzer bir şekilde akar. Kanaatimizce bu iktibas mübalağalı oluşunun yanında muğlaklığı ile de maluldür. Zira *وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا* âyeti ile neyin kastedildiği tam olarak bilinmemektedir. Tefsirler art arda ge-

42 İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîş*, 357.

43 et-Tevbe 4/72.

44 er-Ra'd 13/17.

45 İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîş*, 328.

46 el-Mürselât 77/1.

len bu şeylerin ne olduğu hususunda ihtilaftadır. Bu ifade ile kastedilenin *riüzgârlar*,⁴⁷ *melekler*⁴⁸ ve *peygamberler*⁴⁹ olduğu şeklinde muhtelif yorumlar yapılmaktadır. Dolayısıyla manası vazih olmayan böyle bir âyetin müşebbehun bih olarak vaazda kullanılması çok uygun düşmemiştir. Bunun yerine *وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا* “*Andolsun Allah yolunda koştukça koşanlara*”⁵⁰ âyeti ile iktibasta bulunulsa daha anlaşılır olabilirdi.

İbnü'l-Cevzî'nin iktibasta bulunurken özen gösterdiği hususlardan en dikkat çeken, getirdiği âyetin son harfi ile kurduğu önceki cümlelerin seci içerisinde olmasına dikkat çekmesidir. Bir fasılda bunun süslü bir örneğini görmekteyiz. Âyetin ses ahengi içerisinde getirilişini görmek için tüm paragrafa bakmak yerinde olacaktır:

أخواني من عامل الدنيا خسر ومن حمل في صف طلبها كسر وإن خلاص محبها منها عسر وكل عاشقها قد قيد
وأسر فمنهم من قضى نحبه ومنهم من ينتظر

“Ey kardeşlerim. Kimin dünya ile alışverişi olursa kesin zarar eder. Kim onun talebinde bulunursa kırılır. Onun sevgilisinin ondan bir şey elde etmesi zordur. Onun tüm âşıkları ise kelepçelenmiş ve esir alınmıştır. Onlardan bir kısmı ölmüş bir kısmı ise ölümünü beklemektedir.”⁵¹

Bu paragrafta tüm cümleler راء “râ” ile secilidir. İktibasta bulunulan *فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ* “Öyle ki onlardan kimi adağını yerine getirdi (şehîd oldu), kimi de (şehîd olmayı) bekliyor!”⁵² ibaresi de “râ” harfi ile bitmektedir.

Bu İktibasın da bağlamından koparıldığını söyleyebiliriz. Zira Ahzâb sûresindeki âyetten alınan ibarede, cihada katılan müminlerin Allah için şehadet dâhil her türlü ihtimale göğüs geldiklerinden bahsetmektedir. Burada, gazveye katılmak ve şehadete ermek gibi kahramanlık örneklerine teşvik vardır. Hâlbuki İbnü'l-Cevzî'nin temas ettiği mesele ise dünyanın kendine âşık olanları kısıvrak yakalayıp onları kendine esir etmesidir. *Esir olanların bir kısmı ölmüş bir kısmı ise ölümünü bekliyor* denilmektedir ki bunun âyetin nüzul bağlamıyla alakası görünmemektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, İslami telifatında epey bereketli bir ömür sürmüş İbnü'l-Cevzî'nin ilmi ihtisaslarının dışında öne çıkan bir yönü olan vaizliğindeki iktibasları araştırılmıştır. İbnü'l-Cevzî'nin mevize ve öğütlere tahsis ettiği eserleri içerisinde başyapıtı sayılabilecek *el-Müdhîş* adlı eseri özelinde, iktibas uygulamaları eleştirel bir gözle irdelenmiştir. Gördüğümüz kada-

47 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberi, *Câmi' u'l-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (B.y.: Dâru Hecr, 2001), 23/580.

48 Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetu Nizâr, 1419), 10/392.

49 Ebû Hafs Sirâcüddîn İbn Âdil, *el-Lubâb fî 'ulumi'l-kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 20/60.

50 el-Âdiyât 100/1.

51 İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîş*, 397.

52 el-Ahzâb 33/23.

rıyla müellif, vaazlarında teşbih, istiare, kinaye vb. sanatlarını kullanarak edebi bir dille hitap etmeye özen göstermiştir. Bunlar içerisinde çoğunlukla başvurduğu bir söz sanatı da iktibas-tır. İbnü'l-Cevzî bu iktibaslarla sözlerine tesir kazandırmıştır. Zira Müslüman vicdanında âyet ve hadislerin -kutsiyetinden dolayı- büyük bir etki uyandıracığı kuşkusuzdur. âyet iktibasla-rında çoğunlukla başarılıdır. Fasıllar içerisinde ele aldığı konularla birebir örtüşen, müddeayı teyit eden âyetlerle mevzeler son derece estetik bir nitelik kazanmıştır. Konu bütünlüğüne tam uyuşan bu intikallerle aynı zamanda Kur'ân'a ne derece vakıf olduğunu göstermiştir. Ço-ğunluğu teşkil eden bu iktibasların yanında az da olsa âyetlerin konu bağlamından uzak bir şekilde iktibas edildiği de görülmüştür. Mana ve lafız bakımından konuyla irtibatlı gördüğü âyetleri, nüzul sebebi ve muhatap kitle açısından göz önünde bulundurmadan metnin içinde dâhil etmiştir. Bazen de uzun ve dikkatli teemmülle ancak anlaşılabilir muğlak intikallerle vaaz dilinin vazih olması ilkesini ihlal ettiği de gözlemlenmiştir. Bunların örnekleri çalışmada yer almıştır. Sonuç olarak söyleyebileceğimiz husus şudur ki İbnü'l-Cevzî'nin *el-Müdhîş* adlı eserinde vaizlere iktibas açısından kılavuzluk edebilecek kalitede mükemmel alıntılar mevcuttur. Bunların izinden giderek bir yöntem çıkarılması gayet mümkündür. Bu bakımdan İbnü'l-Cevzî'nin *el-Müdhîş* ve diğer mevize ağırlıklı eserlerinin iktibas estetiği çerçevesinde daha kapsamlı bir araştırmaya tabi tutulması ve bu araştırmada elde edilecek örneklerin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından vaizlere iktibas rehberi olarak takdim edilmesinin Türk halkının vaazlardan daha etkin istifade etmesine katkısının olacağı kanaatimizdir.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Adnan ARSLAN).

Yazar(lar) / Author(s)

Adnan ARSLAN

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Arı, Mehmet Salih. "Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı, Eserleri ve Tarih Metodolojisi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2012), 165-185.
- Bulut, Feyza. "Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi". *Edebi Eleştiri Dergisi* 2/1 (2018), 10-13.
- Ceyhan, Semih. "Vüsûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/143-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Cirit, Hasan. "Vaaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/407-409. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Dalğa, Musab. *Ebü'l-Ferec Abdurrahman B. Ali İbnü'l-Cevzi (ö.597/1201) ve "Menâkıbu Emiri'l-Mü'minin Ömer B. Hattâb" Adlı Eseri*. Urfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Demircigil, Bayram. "Sahâbenin Âyet İktibaslarının Bağlam Yönünden İncelenmesi". *Diyanet İlmî Dergi* 58/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 2022), 507-543.
- Demircigil, Bayram. *Tabiîn Dönemi Âlimlerinin Âyet İstişhad ve İktibasları*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2022.
- Demircigil, Bayram. "Hz. Peygamber'in Bazı Âyet İktibasları ve Bunların Bağlamla İlişkisi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 517-540.
- Durmuş, İsmail. "Teşhis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/565-566. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Durmuş, İsmail. "İktibas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Harîrî, Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed. *el-Makâmât*. Beyrut: Matbaatu'l-Maârif, 1873.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcuddîn. *el-Lubâb fî 'ulumi'l-kitâb*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetu Nizâr, 1419.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân. *el-Kussâs ve'l-muzekkiriîn*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân. *el-Müdhiş*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Kara, İbrahim. "Arap Belâgatında İktibas Sanatı". *Artuklu Akademi* 8/1 (2021), 77-98.
- Kurt, Ali Osman. "Tâlût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/552-553. İstanbul: TDV Yayınları, 2010).
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm. *er-Risâle*, thk. Abdülhalîm Mahmûd. Kahire: Dâru's-Şa'b, 1409/1989.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn. *Nihayetu'l-ereb fî fününi'l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423.
- Oktar, Sündüz Hanedar. *Kur'an'da Tebliğ Metodu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ölmez, Muammer. *Kur'ân-ı Kerim'de Peygamberlere Emredilen Tebliğ Metotları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

- Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 36 Cilt. B.y.: Dâru Hecr, 2001.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn. *Şerhu'l-makâsîd*. 5 Cilt. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1998. 182.
- Temir, Fatih. *Ebû Mansûr es-Seâlibî ve el-İktibâs Mine'l-Kur'ân'î'l-Kerîm Adlı Eseri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Yavuz, Yusuf Şevki – Avcı, Casim. "İbnü'l-Cevzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 20/543-549.İstanbul: TDV Yayınları, 1999.